

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ У СВІТЛИНАХ ЮЛІАНА ДОРОША (ІЗ ФОНДІВ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. СТЕФАНИКА)

Уляна Красник

молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень спеціальних видів документів Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаніка

Об'єктом дослідження є колекція фотографій Кам'янець-Подільського відомого українського фотографа Юліана Дороша (1909–1982). У колекції представлені фоторепродукції плану міста та світлини, на яких зображені Кам'янець-Подільська фортеця з міськими укріпленнями, Новопланівський міст, міська ратуша, Триумфальна арка, колона з фігурою Богородиці комплексу катедрального собору Петра і Павла, церква Воздвиження Чесного Хреста на Карвасарах. Проаналізовано тематичні складові колекції, введено в науковий обіг невідомі фотодокументи.

Ключові слова: *фотографія, Юліан Дорош, Кам'янець-Подільський, Смотрич, фортеця, сакральні споруди.*

Searching object is a collection of photos Kamenetz Podolsky, famous Ukrainian photographer Yulian Dorosh (1909–1982). The collection includes Photographic plan of the city and photographs, which depict Kamjanetsky fortress with the city fortifications, Novoplanivskyuy Bridge, City Hall, Arc de Triomphe, a column with a figure of the Virgin complex Cathedral of Peter and Paul, the Church of Holy Cross on Karvasary. Analysis thematic components of the collection, introduced in scientific use unknown photographs.

Keywords: *photography, Yulian Dorosh, Kamenetz-Podolsk, Smotrych River, castle, sacred buildings.*

Объектом исследования является коллекция фотографий Каменца-Подольского известного украинского фотографа Юлиана Дороша (1909–1982). В коллекции представлены фоторепродукции плана города и фотографии, на которых изображены Каменец-Подольская крепость с городскими фортификациями, Новоплановский мост, городская ратуша, Триумфальная арка, колонна с фигурой Богородицы комплекса кафедрального собора Петра и Павла, церковь Воздвижения Честного Креста на Карвасарах. Проанализированы тематические составляющие коллекции, введены в научный оборот неизвестные фотодокументы.

Ключевые слова: *фотография, Юлиан Дорош, Каменец-Подольский, Смотрич, крепость, сакральные сооружения.*

У фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника зберігається збірка фотографій Кам'янця-Подільського у виконанні Ю. Дороша. Юліан Дорош (1909–1982) — український фотограф-художник, піонер української кінематографії, красзнавець, етнограф, член Українського фотографічного товариства. В історії українського фотомистецтва Ю. Дорош відомий більше як майстер етнографічної фотографії, його художні фотографії та фотографії архітектури маловідомі широкому загалу і практично не досліджувалися. Проте на професійних виставках, зокрема виставках УФОТО, його роботи «Дністрові маяки», «Раковецький замок», «Вечірнє небо», «Сутінки» вважалися одними з кращих [2, с. 159].

Кам'янець-Подільський ХІХ–ХХ ст. у своїх численних фотобльобах висвітлили М. Грейм [10], Й. Кордиш [1], А. Енгель [8], С. Таранушенко [7]. Світлина Ю. Дороша гідно доповнили мистецьку спадщину знаних подільських фотомайстрів.

Збірка фотографій Кам'янця-Подільського невелика, всього 21 од. зб., світлина чорно-білі, різного формату, авторських коментарів не містять, виконані, ймовірно, у 1960 р. Збірка включає фоторепродукції мідьоритів карти міста, зображення Кам'янець-Подільської фортеці та міських укріплень, башти Стефана Баторія і Вітряної брами, Новопланівського мосту, каньйонів річки Смотрич, будівлі міської ратуші, Триумфальної арки, колони з фігурою Богородиці комплексу кафедрального собору Св. Петра і Павла, церкви Воздвиження Чесного Хреста, міські пейзажі.

Кам'янець-Подільський — одне з небагатьох європейських міст, яке не потребує реклами щодо свого історичного минулого та унікальної архітектури. Високий скелястий острів, сформований геологічним розломом каньйону річки Смотрич, став постаментом для архітектурного комплексу, який, без перебільшення, можна назвати Подільським Акрополем [6, с. 8].

Перші письмові згадки про місто датовані 1374 р., коли литовсько-руський князь Юрій Коріатович надав Кам'янцю магдебурзьке право. Українські історики Є. Пламеницька, О. Пламеницька, А. Тюпич, І. Винокур після ґрунтовних архітектурних досліджень у 1964–1982 рр. значно поглибили історію міста-фортеці і датували її виникнення ХІ–ХІІ ст.

До найстаріших зображень Кам'янця на Поділлі у колекції світлин Юліана Дороша належить мідьорит К. Томашевича*. Дві фоторепродукції одного з варіантів мідьориту «Кам'янець» Кипріяна Томашевича відображають вид міста з заходу. Ця гравюра вийшла друком у 1699 р. в Амстердамі у видавництві Коренс і Портъє [6, с. 90]. Гравюра увічнила місто до руйнації турецьким військом і була своєрідним протестом автора проти окупації Кам'янця Османською імперією. Збірка містить ще два збільшені фрагменти мідьориту К. Томашевича 1672 р., на яких зображено печатку трьох магістратів (руського, польського і вірменського) та фортецю. Мідьорит «Кам'янець» К. Томашевича є цінним іконографічним джерелом для вивчення територіальної історії міста.

Найвідомішим архітектурним та історичним об'єктом Кам'янця-Подільського є фортеця, яка сьогодні належить до «Семи чудес України» та є складовою частиною Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець». Фортеця пережила 14 будівельних періодів, які тривали з XI до XIX ст. Проте вже з XVI ст. після масштабних будівельних робіт під керівництвом Йова Претвича** набула вигляду, подібного до теперішнього.

Укріплення Кам'янця-Подільського включають замок і міські фортифікації. Замок можна умовно поділити на Старий замок з мурами і баштами та Новий замок із земляними валами і ровами.

Башти Старого замку — Папська (або Юлія), Ковпак, Тенчинська, Ковчег (або Ляська), Денна, Нова, Мала, Рожанка, Водна, Лянцкоронська, Колодязь.

Папська вежа була побудована у 1505–1515 рр. на кошти, які Папа Римський Юлій II призначив з костельних податків для ремонту та відбудови Кам'янецького замку. Вежа п'ятиповерхова, перші два яруси — класичні, мають чотири боки (сторони), третій і четвертий — вісім сторін, верх вежі має форму циліндра, будівлю увінчує конусоподібний гонтовий дах. Інколи вежу ще називають Кармелюковою, бо тут тричі був ув'язнений Устим Кармелюк.

* **Томашевич Кипріян** (помер приблизно 1699 р.) — гравер, війт і суддя у Кам'янці-Подільському; 1672 р. виконав план міста.

** **Претвич Йов** (Бретфус Йокуб, Претфус Гіоб) (рік народження невідомий — помер, ймовірно, 29 жовтня 1571 р.) — урядник, військовий інженер і будівничий в Україні, Польщі, Литві у XVI ст.

На світлинах Дороша Папська вежа сфотографована зі сторони скелястого схилу і забудови передмістя Карсавар*. Увесь комплекс Старого та Нового замків з вежами зображений зі східної сторони. Звідси проглядаються усі 11 веж, оборонні стіни, в'їзні ворота, замковий міст. Оборонний мур з Ляською, Тенчинською, Ковпак та Папською вежами схоплений фотооб'єктивом з південної сторони.

Міські фортифікаційні споруди склалися з чотирьох веж, барбакану, оборонних мурів та трьох брам — Ляської (Польської) з Вітряними воротами, Руської, Замкової з Красними воротами зі сторони замку.

Вежа Стефана Баторія (відома також як Кушнірська, Семиповерхова або Королівська) охороняла північну сторону Старого міста. Її побудували впродовж 1564–1565 рр. на місці стародавніх міських воріт XIII ст., на той час вона була п'ятиярусною і мала еліптичну форму. Роботами керував начальник кам'янецької фортифікації Матвій Галичанин. Через 20 років його наступник, Микола Бжезській, укріпив башту прямокутною прибудовою, після чого вона прибрала підковоподібний зовнішній абрис, а дах споруди — оригінальну форму з двома високими конічними завершеннями. У той же час із заходу впритул до башти прибудовано прямокутний у плані привратний корпус з проїздом, який мав стрілчасте склепіння. До будівельних робіт було залучено Камерін Рудольфіно, придворного архітектора польського короля Стефана Баторія, на честь якого споруда й отримала свою назву. У XVIII ст. Стрілчасте склепіння прибудови почали називати Вітряною брамою, оскільки за легендою тут вітер зірвав з голови російського царя Петра I капелюха. Інша легенда стверджує, що біля брами сидів жебрак на ім'я Вітер.

Через Вітряну браму потрапляли у місто всі, хто приїздив до міста з північної сторони. Саме з неї розпочав огляд міста Тарас Шевченко, який приїхав до Кам'янця у жовтні 1846 р. Згодом через відому Брату до міста приїхали Степан Руданський (1849) та майбутній подільський семінарист Анатолій Свидницький (1851).

* *Карсавари* — нині вулиця Кам'янця-Подільського, тягнеться вздовж правого берега р. Смотрич на південь від Замкового мосту. Раніше — містечко Карсавари, увійшло у склад Кам'янця-Подільського 4 березня 1926 р.

На світлині Ю. Дороша зображений південний фасад вежі Стефана Баторія і Вітряної брами, що дає можливість глядачеві достойно оцінити майстерність будівничих, які поєднали більш ранню західну прибудову Вітряної брами з наскрізним арочним проїздом із значно пізнішою (XVIII ст.) східною прибудовою, абсолютно симетричною їй за архітектурним стилем.

Руська брама розташована в яру р. Смотрич, побудована у XV ст. В комплекс Руської брами входили також шлюзи, які в разі потреби перекривалися і каньйон ріки до певного рівня затоплювався водою, унеможливаючи підступ ворога до міста. Ю. Дорош зафіксував стан Малої вежі Руської брами до реставрації, у стані сильної руйнації.

Бурхливий розвиток міста припав на початок XIX ст., населення стрімко зростало і перед урядовцями постало нове завдання — границі міста необхідно розширити за рахунок заміських пасовищ і лук. У 1875 р. Старе місто і його нову частину сполучив Новопланівський міст. Проект мосту розробив академік архітектури Олександр Песке*, нагляд за будівництвом здійснював інженер-капітан Яків Костинецький. Семипролітний віадук довжиною 136 м мав чітку і просту конструкцію: шість опорних прямокутних колон підтримували дерев'яну підкісну систему та перекриття мосту у вигляді балок і настилу. З дубових брусів були зроблені поручні, вздовж яких розміщено 16 ліхтарів.

Міст був підірваний 9 липня 1941 р. при відступі радянських військ [8, с. 10]. Після війни його відбудували, у 2005–2006 рр. реконструювали.

Новопланівський міст зафіксований з південно-східної частини міста. На світлині ліворуч — Гончарна вежа, яка увінчує стрімкий каньйон річки Смотрич. Вежа побудована у 1583 р. на кошти цеху гончарів, із зовнішньої сторони мала п'ять ярусів, зі сторони міста — три. Характерною рисою цієї вежі є скошеність верхньої частини стіни. Вежа збудована в період активної модернізації оборонних споруд міста і часто згадується у путівниках як вежа

* **Песке Олександр** (1810–1888) — архітектор, художник, академік архітектури (1841). Автор проектів споруд у стилі пізнього класицизму та романтизму.

Дюрера* через використання розроблених художником ефективних будівельних прийомів для кращого захисту від обстрілів.

Гончарна вежа зображена на світлинах Ю. Дороша двічі: в комплексі з Новопланівським мостом та окремо. Вежа зафіксована до реставрації 1963 р., ще без даху. До стін вежі тулиться частково зруйнована синагога ХІХ ст.

Міська ратуша, одна з найдавніших в Україні, побудована у ХІV ст. на центральній площі Старого міста. Ратуша складається з будинку магістрату та шестиярусної годинникової вежі. Годинник на вежі був встановлений у ХVІІІ ст. після реконструкції ансамблю міської ратуші відомим архітектором Яном де Вітте**. Кам'янецький годинник мав два дзони, які у 1753 р. відлив львівський майстер Теодор Полянський***.

На світлині Ю. Дороша будівля ратуші зображена в оточенні кам'яної огорожі. Циферблати на вежі — прямокутної форми. Очевидно, автентичний круглий циферблат годинника був замінений на новий прямокутний після Першої світової війни, оскільки на зображеннях Кам'янця кінця ХІХ ст. циферблат ще круглий, а на листівці початку ХХ ст. із зображенням Ринкової площі з ратушею (вигляд з північного заходу) [3, с. 19] та світлині С. Таранушенка «Ратуша» 1924 р. [7, с. 108] циферблат уже прямокутний. Прямокутний циферблат прикрашає вежу також і на фотографії невідомого фотографа (1941 р.) [4, с. 15]. Під час реставраційних робіт 1981 р. на рівні четвертого ярусу дзвіниці знайдено старий механізм і циферблати. Тому нині будівлю знову прикрашає автентичний годинник з циферблатами круглої форми.

Кафедральний костел Святих апостолів Петра і Павла в Кам'янці-Подільському відомий в Україні та за її межами не лише своєю витонченою красою. Це єдиний у Східній Європі християнський храм, у композицію якого включено характерний елемент мусульманської

* **Дюрер Альбрехт** (1471–1528) — німецький художник доби Відродження, математик, військовий архітектор.

** **Вітте Ян де** (1709–1785) — військовий інженер та архітектор нідерландського походження.

*** **Полянський Теодор** (рік народження невідомий — помер після 1783 р.) — український ливарник другої половини ХVІІІ ст., працював у Львові.

архітектури — мінарет. У 1672 році, в ході польсько-турецької війни за українські землі (1672–1676 рр.), турки під командуванням султана Мехмеда IV захопили Кам'янець-Подільський. Міську фортецю зайняв турецький гарнізон, а костел Святих апостолів Петра і Павла на довгі 27 років став головною соборною мечеттю Поділля. Після звільнення міста від турецької окупації на мінареті, поверх мусульманського півмісяця, було встановлено дерев'яну фігуру Богородиці. Під час масштабних перебудов всього ансамблю кафедрального собору Яном де Вітте (1750-ті рр.) стару статую Діви Марії замінили на позолочену мідну [5, с. 263]. Турецький мінарет і статуя Богородиці — симбіоз двох вірувань, що подарували світові шедевр, де на вершині мінарету заввишки тридцять шість з половиною метрів (145 ступенів вгору) «... з'явилась на небі велика ознака: Жінка одягнена в сонце : під ногами її місяць, а на голові вінок із дванадцяти зірок. Вона мала в утробі, і кричала від болю і мук народження ...» («Одкровення» Іоанна Богослова) з підписом біля підніжжя «Богородиця Непорочна Пані Покровителька міста» [9].

На світліні Дороша мінарет з фігурою Богородиці займає центральне місце, за мінаретом — дзвіниця та фасад Кафедрального собору Св. Петра і Павла.

При вході до Кафедрального собору Св. Петра і Павла — Триумфальна арка Станіслава Августа, пам'ятка про останні відвідини Кам'янця останнім польським королем Станіславом Августом Понятовським у листопаді 1781 р. Цей факт підтверджує дворянський напис латиною, який збив з пантелику не одного перекладача і краєзнавця, оскільки ми звикли місяць позначати римськими цифрами, а день — арабськими. У написі на арці все навпаки: день позначено римськими цифрами, місяць — арабськими. До того ж, «9 BRIS» — це скорочений запис слова «NOVEMBRIS», — листопад, згідно з тодішнім календарем, позначався цифрою 9, бо до реформи часів правління Юлія Цезаря нумерація місяців починалася з березня.

Триумфальна арка побудована за античними традиціями. Два масивні пілони, декоровані парами пілястр іонічного ордера, з'єднані лучковим склепінням, в плані утворюють класичну прямокутну арку. Дах арки прикрашає розкішне скульптурне завершення — пірамідальна скульптурна композиція, поставлена в геометричному

центрі прямокутного плану, а по кутах, відповідно до осей пілонів, встановлені чотири п'єдестали зі статуями путті* на акротеріях. Динаміка їхніх рухів скерована до центру, де на великому п'єдесталі у вигляді бази колони, височіє різьблений ліхтар з білого каменю, оформлений волютними сплавами і завершений гзимсом. На гзимсі, на постаменті другого, вже глухого ліхтаря, стоїть статуя св. Яна Непомука. На відміну від динамічних архітектурних форм і фігур путті, постать святого сповнена спокою і статики [6, с. 273].

На фотографії Ю. Дороша Триумфальна арка зафіксована у доволі пошкодженому вигляді. Фасад прикрашають три таблиці, найбільша з них розміщена у центрі арки над проходом, напис якої підтверджує, що у 1960 р. в приміщенні костелу Св. Петра і Павла містився філіал історичного музею-заповідника — відділ пам'яток історії релігії та атеїзму.

Церква Воздвиження Чесного Хреста на Карвасарах (цей район у XVI ст. отримав назву Караван-сарай, оскільки тут були розміщені склади торговців зі Сходу, але з часом назва інтерпретувалася) сьогодні є справжньою перлиною дерев'яної сакральної архітектури Поділля. На мідьориті XVII ст. К. Томашевича «руська церква св. Хреста на Карвасарах» позначена як мурований триконх. Зруйновану під час турецької окупації церкву у 1724 р. відновив греко-католицький священник Гаврило Божовський, проте ця церква проіснувала недовго і вже у 1798 р. священник Іоан Колаковський з парафіянами будує нову. Тризрубний одноглавий храм з ризницею та ганком на чотирьох різьблених опорних стовпчиках, з дзвіницею під високим стрілчастим дахом виконані з дерев'яного бруса. Окрасою нової церкви служать восьмигранні вікна галереї верхнього ярусу. Пожежа 1848 р. частково зруйнувала храм, дзвіниця була втрачена повністю. У 1857 р. до західного зрубу відбудованої церкви прибудували двоярусну дзвіницю типу «четверик на четверику» під наметовим дахом з главкою. Тоді ж було знято глави над бічними зрубами, які перекрили двосхилими дахами.

* **Путто**, мн. *путті* (лат. *putus* — маленький хлопчик) — образ хлопчика з крилами, що зустрічається в мистецтві ренесансу і бароко. Символізує передвісника земного або ангельського духу. Походить з грецької та римської міфології.

Саме такою Ю. Дорош і зафіксував церкву Воздвиження Чесного Хреста на світлині.

У 1980-х рр. під час реставраційних робіт дзвіницю відокремили від приміщення церкви, щоб продемонструвати класичний тризрубний храм. Проте результатом добрих намірів реставраторів стала втрата автентичності єдиної збереженої кам'янецької дерев'яної церкви.

Серія фотодокументів, що представляє нам фортецю, храми міста й окремі архітектурні ансамблі, є безсумнівно взірцем класичної фотографії архітектури.

Світлини каньйонів річки Смотрич, прибережні вулички, околиці Кам'янця-Подільського свідчать про Юліана Дороша як неординарного фотохудожника. Горизонтальні лінії міських укріплень передають відчуття спокою і впевненості, вертикальні вкраплення обрисів башт — могутності і величі. Митець демонструє, який саме вигляд мала забудова на момент зйомки, допомагає відчути дух цілої епохи. Краса ліній стін, підкреслена грою світла і тіні, демонструє глядачеві досконалий художній твір. Розглядаючи серію зображень міських укріплень, можна впевнено сказати — це класика пейзажної фотографії.

Складні політичні та соціальні процеси в Україні упродовж не одного століття спричинили руйнацію великої кількості унікальних архітектурних об'єктів. У цьому контексті творча спадщина Ю. Дороша має виключну цінність як іконографічне джерело для пам'яткоохоронної та реставраційної практики в Кам'янці-Подільському. Традиції видатного фотохудожника продовжують сучасні фотографи В. Пилип'юк, І. Пустиннікова, М. Іваненко, Ю. Савін, О. Соленцов, С. Гевелюк.

Фотодокументи, які Ю. Дорош виконав у 1960 р. в Кам'янці-Подільському, є цінним історіографічним джерелом для збереження та реставрації історичного середовища, оскільки фотограф зафіксував не лише окремі об'єкти, а й архітектурно-просторову структуру забудови в цілому. Колекція фотографій Ю. Дороша видів Кам'янця-Подільського може бути використана як ілюстративний матеріал до мистецьких та історичних видань, а також для дослідження історії архітектури окремих будівель та забудови міста в цілому.

1. *Баб'юк Д.* Фотографи давнього Кам'янця [Електронний ресурс] / *Дмитро Баб'юк.* — Режим доступу: <http://kphistory.com.ua/fotohrafy-davnoho-kamyantsya/>. — Кам'янець-Подільський історичний. — Назва з екрана. — Дата перегляду : 22 берез. 2016 р.
2. *Гнатюк М.* Народне мистецтво Покуття і Гуцульщини у світлинах Юліана Дороша / *Михайло Гнатюк // Галичина.* — 2003. — №9. — С. 159-164.
3. Кам'янець у старих листівках = Каменец в старых открытках = Kamieniec na starych pocztówkach = Kamianets in old postcards. — Кам'янець-Подільський : Я. І. Сисин : Абетка, 2013. — 48 с. : іл.
4. *Підгурний І. С.* Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (друга половина XIX — початок XX ст.) : монографія / *І. С. Підгурний, Н. О. Урсу.* — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. — 231 с. : іл., фотоіл.
5. *Пламеницька О.* Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі : монографія / *О. Пламеницька ;* Держ. НДІ історії теорії та історії архітектури і містобудування, Нац. іст.-архіт. заповідник «Кам'янець», Фонд «ЗАМКОВИЙ МІСТ». — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. — 387 с., [12] : фотоіл.
6. *Пламеницька О.* Castrum Camenecensis = Фортеця Кам'янець (пізньоантичний-ранньомодерний час) / *Ольга Пламеницька ;* М-во культури України, Нац. академія образотв. мистецтва і архітектури, Каф. теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв. — Кам'янець-Подільський : О. В. Сисин : Абетка, 2012. — 671 с. : іл., фотоіл.
7. *Таранушенко С.* Місто Кам'янець Подільської губернії / *Стефан Таранушенко ;* НБУ ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. — Харків : Харк. приватний музей міської садиби, 2012. — 137 с. : фотоіл.
8. *Трачун О. Й.* Фотографія в Україні, 1839–2010 / *О. Й. Трачун.* — Харків : САГА, 2010. — 214 с.
9. *Шовчко В.* Католицький кафедральний собор святих Петра і Павла [Електронний ресурс] / *Вікторія Шовчко.* — Режим доступу: <http://zabytki.in.ua/uk/405/katolitskii-kafedralnii-sobor-petra-pavla>. — Zabytki. — Дата перегляду : 22 берез. 2016 р.
10. Ciemne świcidło. Fotografie Michała Greima (1828–1911) = A dim light : the photographs of Michał Greim (1828–1911) / [tekst : *Wojciech Nowicki*]. — Krakow : Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli, 2013. — 47 s. : fotogr.